

הנישואין והגירושין הם מקרה מבחן לבחינת קריסת היחסים בין דת ומדינה בישראל. חוסר האמון שמביעים ישראלים רבים בממסד הדתי ומעמדן הבעייתי של נשים בבתי הדין קוראים ליצירת מודלים חדשים למיסוד הנישואין והגירושין, וזאת רגע לפני שהקונפליקט מגיע לנקודת רתיחה. יש ליצור הסדר שיאפשר חופש דת ויתיר התערבות מינימלית של המדינה, אך יביא לידי ביטוי את הממד הטקסי של הנישואין, על פי בחירתם של בני הזוג

בתיה כהנא-דרור היא מנכ"לית ארגון "מבוי סתום"

היכן מתגרשים?

לפני כחודשיים הגיעה לתיבת הפייסבוק שלי הודעה ממכרה ותיקה, שרצתה להיפגש אתי בהקדם בעניין הליך הגירושין שלה. במקביל פנה אליי אחד מנציגי הזרמים הדתיים בישראל וביקש להתייעץ אתי בדחיפות ביחס להליך גירושין קשה של אחת מנשות קהילתו, תלמידה לרבנות בזרם המסורתי. עד מהרה הסתבר לי ששתי הפניות אחת הן, ושמדובר במקרה נדיר שלא רק מטלטל את ההסדרים הקיימים, אלא עשוי לגרום למערכת החוק ולממסד הדתי לבחון מחדש את גבולות סמכותם בתחום המעמד האישי.

מדובר בזוג, רם וענת (שמות בדויים), שהחליט למסד את זוגיותו באופן שאינו מוכר עד כה לא במשפט הישראלי ולא בחוק. מחד גיסא, הנישואים נערכו באופן פרטי ולא דרך מוסדות המדינה, דהיינו, לא באמצעות רישום במועצה הדתית, ומאידך גיסא, הנישואים התקיימו כדת משה וישראל, לפי כל כללי הטקס ההלכתי. למרבה הצער, כעבור עשר שנים נפרדו דרכיהם של בני הזוג, ועלתה השאלה: היכן מתגרשים?

הזוג, שמטעמים אידיאולוגיים ויתר ביודעין על התערבות הממסד הדתי בנישואין, בהסכמה הדדית שהייתה נכונה לשעתה, עמד כרגע בפני מחלוקת קשה. בעוד שהאישה טענה שהבעלה התחייב לא לערב את הממסד הדתי וביקשה להתגרש דרך הקהילה שלה ועל פי השקפת עולמה, הבעל דרש שהליך הגירושין יתבצע בבית הדין הרבני במקום מגוריהם. ואכן, למרות שהבעל הפר את הבטחתו ולמרות שהאישה טענה כנגד סמכות השיפוט של בית הדין הרבני, הפעיל בית הדין את כל כובד משקלו - עד כדי הוצאת צו מעצר להבטחת התייצבותה של האישה בבית הדין - לצורך דיון בתביעת הבעל לגט.

במובחן מתופעת הנישואים הפרטיים, שהתקיימו תמיד בשולי החברה ובעיקר מטעמים כלכליים, היום נראה שמדובר בתופעה אידיאולוגית המונעת מהרתיעה כלפי הממסד הדתי, מהרצון שלא לתת לממסד להתערב בתחום הפרטי, וכחלק ממהפכה חברתית. החלשות הרעיון הלאומי-ממלכתי כבסיס לתפיסת הביטוי האישי הובילה להפחתה משמעותית באמון שהציבור רוחש למוסדות פוליטיים ולאומיים בכלל ודתיים בפרט, לא רק בישראל. התיאוריה השנויה במחלוקת של הפילוסוף הצרפתי מישל פוקו ביחס להיקפו של הדיכוי הממסדי כלפי הפרט אמנם משתנה ממוסד למוסד, אך היא ללא ספק שמה זרקור מיוחד כלפי מוסדות דתיים באופיים, המתקיימים במדינה המודרנית, גם אם הללו אינם מונופוליסטיים כמו במקרה הישראלי.

הבחירה של המדינה להפקיד את כל ענייני המעמד האישי בידי הממסד הדתי היא ללא ספק בעלת השלכות מהותיות. בעוד שמערכת רישום הנישואים האזרחית היא לא יותר מאשר כלי המסדיר כוונת שיתוף בין הצדדים, המונופול של הממסד הדתי, שיש לו עולם ערכים משלו, נתפס כפיקוח ממסדי על גופו ומינייתו של האזרח, פיקוח שמשליט את תפיסת עולמו על האזרחים באמצעות הפרוצדורה הרישומית. במונחים של פוקו ניתן להגדיר את הממסד הזה כ"מערכות כוח המסדירות את הפרקטיקה של מעשים מיניים". ואכן, המאפיין העיקרי של הפגיעה בחופש הדת בישראל הוא, כפי שמכנה אותו פרופ' רות גבזון, "אי-קיום מצב של העדר מיסוד הדת". כלומר, המדינה עצמה אינה נמנעת משימוש בכוח האכיפה שלה, בכוח המיסוי שלה או בכל כוח אחר הנמצא ברשותה, כולל מימון, לצורך תמיכה במוסדות הדת.

סימן שאלה גדול

התפיסה הבסיסית לתביעה לחופש הדת במדינה ליברלית רואה בדת את עניינו הפרטי של האדם; אין לה מקום באינטרס המדיני-ציבורי. על כן, אל למדינה להקים או לממן מוסדות בעלי אופי דתי האמורים להסדיר את היחסים שבין האזרחים לבין המדינה. יתרה מכך: הרעיון הליברלי, שהוא הבסיס של המדינה המודרנית, נשחק בעת שהאזרח מחויב למוסדות דת מטעם המדינה. בנוסף, לאומיות יהודית שתבטא בעיקר באמצעות מוסדות דת עלולה לאבד את הזכות הטבעית המוקנית לכל עם בתביעתו למדינה, ובאופן אבסורדי תשחק לידיהם של אלו שאינם חפצים בריבונות יהודית במדינת ישראל.

יחד עם זאת, ברור כי מדינת ישראל המוגדרת "יהודית" לא באמת יכולה להתנתק מאופייה הדתי, גם אם נתייחס ליהדות כאל עניין תרבותי ולאומי בלבד. ועל כן, קשה לדמיין שהדת תהיה שייכת לתחום הפרטי בלבד של אזרחי המדינה, וכי ניתן יהיה לכוון מדינה יהודית בארץ ישראל ברוח האמנציפציה, "היה יהודי בביתך ואדם בצאתך".

יתר על כן: בשונה מהלאום האמריקני, הצרפתי או השוודי, המשך קיומו של העם היהודי מבוסס על שמירת השייכות לקבוצה האתנית. שמירה זו מופקדת בידיהם של אנשי הדת המכהנים בממסד הדתי. בשתי דרכים ניתן להשתייך לעם היהודי: להיוולד לאם יהודייה או להתגייר. באשר לאופי הגיור והדרכים להתגייר ניטשת מחלוקת מתמשכת, אך אין חולק על כך שהגיור נמצא בידיים דתיות.

עם השנים, ההטרואגנית החברתית בישראל מציבה סימן שאלה הולך וגדל ביחס לדרכים שבהן ראוי לשמור על הערכים היהודיים, על המסורת ועל התרבות. האם מיסוד הדת והצבתה ככלבת השמירה של החברה היהודית בישראל היא הדרך האופטימלית לביטוי היהדות במדינה דמוקרטית? האם במצב הנוכחי, שבו הממסד הדתי מתאפיין בקיפאון, באזלת יד, ומזוהה עם מגזר אחד בלבד, עצם קיומו איננו מעמיק את השטעים החברתיים, מעודד אפליה בין אזרחים ובסופו של דבר מפורר את ההסכמה החברתית שעליה מושתתת מדינת ישראל?

אך גם מנקודת המבט של הממסד הדתי וההלכה עצמה התשובה לשאלה הזו אינה פשוטה. שכן ניתן להיווכח שכל שמעמיק המונופול של הממסד הדתי המשליט את הדין הדתי, מצטמצמת האוטונומיה של הדת והפיקוח האזרחי גובר. כפי שמציין פנחס שיפמן בספרו **שפה אחת ודברים אחדים**, לעתים קרובות מאוד הפסיקה הדתית יוצאת מופסדת, ונאלצת להשלים עם ויתורים הלכתיים לטובת שיקולים לאומיים, כדי למנוע פגיעה בסמכותה. כזה הוא למשל מעמד הידועים בציבור, שזכה להכרה משפטית נרחבת כתוצאה מהצורך לעקוף את הממסד הדתי בכל מה שקשור למיסוד הזוגיות.

האיום התמידי על סמכות המערכת השיפוטית-הלכתית מנע את חירותם של פוסקים רבים להשתמש באסטרטגיות הלכתיות לטובת פסיקה נועזת, שמציעה פתרונות לבעיות אקטואליות מזדמנות. כך, למשל, זכתה פסיקתנו פורצת הדרך של הרב לביא לעגונה שבעלה היה שרוי בתרדמת לקיתונות של מתקפות, לא רק בקרב חוגים חרדיים מחוץ לכותלי הממסד הדתי, אלא בעיקר מצד אלו שעומדים בראש המערכת, שהיו אמורים לגבות כל ניסיון למצוא פתרון לנושא כאוב זה. הרב לביא עצמו, שהיה מועמד טבעי לכהן כדיין בבית הדין הגדול, שילם מחיר אישי: קידומו נעצר, ופסק הדין שיצא תחת ידיו נתון כרגע בהליך ערעור בפני בית הדין הרבני הגדול.

דתיות בינונית מנהלת מלחמת הישרדות

בחזרה לרם וענת: הם נישאו בנישואים פרטיים, ועתה מבקשת האישה להתגרש בגירושם פרטיים. יש לציין כי הדרך שבה בחרו בני הזוג למסד את זוגיותם - באמצעות טקס הלכתי וללא רישום - הייתה אוונגרדית ופורצת דרך לזמנם, בוודאי הרבה יותר מכפי שהיא היום. על אף שברור היה שהמניעים לבחירת הטקס הפרטי היו אידיאולוגיים, ברקע להחלטה עמד גם ניסיון אישי כואב של ענת עם בית הדין הרבני. לענת היו אלו נישואים שניים, והחוויות שהיא עצמה חוותה בבית הדין הובילו בסופו של דבר להחלטה להוציא את הממסד הדתי מחייה הזוגיים.

הסיבה שבגללה בוחרים זוגות דתיים לערוך טקס הלכתי שלא במסגרת הממסד איננה מתמצה רק באקט מחאתי נגד הממסד, בבחינת "מרד נעורים", או כתגובה לעוולות ולקשיים שמערים בית הדין הרבני על נשים מסורבות גט. להערכת, קיימת כאן גם שאלה של זהות דתית. עבור צעירים רבים

הממסד הדתי מייצג דתיות בינונית המנהלת מלחמת הישרדות, דתיות שהשילה מעצמה זה מכבר כל סממן של אותנטיות דתית ורוחניות. הממסד הדתי נתפס בעיני רבים כארכאי, כמורכב מאסופה של עסקנים בעלי שם רע במיוחד, הדואגים בעיקר לפרנסה שהממסד יכול לספק עבורם. כל אלו מנוגדים לשאיפה לחוויה דתית הנובעת מתוך אמונה אישית ואינה מתורגמת לתבניות ידועות מראש. הממסד הדתי, אולי כדרכו של כל מוסד, יודע להציע את הדת ארוזה באופן אחיד ושווה לכולם, ואילו הדתיות והאמונה של צעירים וצעירות רבים מאפשרות שיטוט בין עולמות תרבותיים שונים וחוויות רוחניות מגוונות. הממסד הדתי אינו מציע מענה לכל אלו, ונישואים באמצעות הממסד הדתי עשויים להיתפס כחילול רגע מקודש של בני הזוג.

למרבה האירוניה, הגירושין של רם וענת נערכו בסופו של דבר בבית דין של העדה החרדית, בהכשר הממסד הדתי הממלכתי ובחסות מדינת ישראל. ענת, שעמדה בסירובה לקבל את סמכותו של בית הדין הרבני, הסכימה להצעת הפשרה של בית הדין עצמו, שהציע גירושין בעדה החרדית. הטענה שיש להפריד בין רישום הנישואים האזרחי לבין הטקס ואופיו כאשר מדובר בנישואים פרטיים, ומכאן שאין לבית הדין הרבני סמכות לעסוק בגירושי הזוג, נדחתה על הסף.

סירובה של ענת להגיע לבית הדין, בטענה שהיא אינה מכירה בסמכותו לצורך גירושיה, הביא לידי אבסורד את המצב שבו שרוי זוג הנישוא על פי ההלכה בישראל. שכן באופן מפתיע, דווקא זוג כזה מופלה לרעה ביחס לזוג המתנער מכבלי הממסד הדתי באמצעות עריכת טקס לא דתי או אזרחי. לכאורה, המקרה של ענת ורם מאתגר את הזיהוי האוטומטי בין הנישואין על פי ההלכה לבין הרישום בממסד הדתי והכרת המדינה, והחזיר את טקס הנישואין שבחרו בני הזוג לתחום הפרטי שבינו לבינה, מבלי שיהיו לו תוצאות כלפי המדינה. התקדים שנוצר בעקבות המקרה המתואר עשוי לפתוח פתח צר בתחום ההכרה בנישואים הפרטיים, שכן העובדה שהגט ניתן בבית דין חרדי פרטי, בחסות בית דין רבני של המדינה ובהסכמתו, יש בה משום ההכרה המיוחדת בגירושין מחוץ לרבנות, דבר העשוי לפתוח פתח להפרטה.

אולם השלכה נוספת שעלולה להיות להחלטת בית הדין הרבני היא שכאשר שני בני זוג יהודים קושרים את חייהם אחד בשני, בית הדין נכנס לתוך חייהם גם מבלי שיבחרו בכך, כמו במקרה שבו בני זוג ידועים בציבור שאחד מהם פנה לבית דין רבני בתביעת גירושין, ובית הדין קבע שיש צורך בגט לחומרא. אמנם מדובר במקרה חריג, אך לא מן הנמנע כי מאבקו של בית הדין הרבני בתופעת הנישואים הפרטיים יכלול בעתיד גם פריסת חסות על זוגות החיים כידועים בציבור, ואחד מבני הזוג מבקש להיפרד באמצעות בית דין רבני.

בתרחיש קיצוני שכזה עלול הממסד הדתי לאבד את הלגיטימיות לפעילותו, ואפילו להביא על עצמו את קצו, אך גם אם בית הדין ייפתח להכרה באפשרויות נוספות לנישואין וגירושין ויקל על הכניסה והיציאה ממוסד הנישואין, התיווך של מוסד דתי במהותו ימשיך לפגוע בחופש הדת וימשיך לשלוט על הנישואין עצמם.

כבר לא תעודת ביטוח

לסיכום, ניתן להבחין כי המונופול של הממסד הדתי נתפס, מצד אחד, כבסיס ללאומיות יהודית, אך מצד שני, הוא מצמצם את הרעיון הלאומי לדת בלבד. בבוא האזרח היהודי בישראל לממש את זכותו היסודית למיסוד זוגיות או לפירוד, הוא כפוי לעשות זאת באמצעות הדין הדתי. ואילו הדין הדתי נפגע הן מעצם ירידת קרנו, כגוף הכופה עצמו, והן בהיבט ההלכתי - ההתעקשות על נישואין כדת משה וישראל לאנשים חילונים שאינם נזהרים בניאוף עלולה להוות מכשלה על עברה של אשת איש וממזרות, ולהביא לבעיות של עגינות.

לפיכך, למרות הסיטואציה הפוליטית הכמעט בלתי אפשרית, יש לבחון מודלים חדשים למיסוד הנישואין והגירושין, וזאת רגע לפני שהקונפליקט מגיע לנקודת רתיחה. יש לבחון הסדר שיאפשר חופש דת ויתיר התערבות מינימלית של המדינה, אך כזה שיביא לידי ביטוי את הממד הטקסי של הנישואין על פי בחירתם של בני הזוג. העיקרון שעל פיו הושתתו יחסי הדת והמדינה בישראל קרס; בית הדין כערכאה שיפוטית כבר איננו תעודת ביטוח לשמירת יהדותה של המדינה, ומיסוד הנישואים בדרך הדתית מביא לפגיעה באינטרס הדתי ואינו מבטיח את הביסוס הלאומי. כיום ניתן לומר שלא נותר דבר מן הנימוקים שעליהם הושתתו יחסי הדת והמדינה בראשית הדרך.